

Изазови истраживања историје Косова и Метохије у 20. веку

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
Библиотека „Зборници радова”
Бр. 32

За издавача
Др Владан Јовановић

Редакција
Др Божица Славковић Мирић (главни и одговорни уредник)
Др Милутин Живковић (главни и одговорни уредник)
Др Душан Бојковић (главни и одговорни уредник)
Др Зоран Јањетовић
Др Дмитар Тасић
Др Владан Виријевић
Др Миомир Гаталовић
Др Огњен Томић (секретар)

Рецензенти
Академик Љубодрог Димић
Др Коста Николић
Др Александар Стојановић

Лектура и коректура
Др Биљана Ћирић

Техничко уређење и дизајн корица
Др Небојша Стамболија

ISBN 978-86-7005-210-9

ИЗАЗОВИ ИСТРАЖИВАЊА ИСТОРИЈЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У 20. ВЕКУ

Тематски зборник

Београд, 2026.

САДРЖАЈ

Реч уредништва.....	7
---------------------	---

I ИСТОРИОГРАФИЈА

Божича СЛАВКОВИЋ МИРИЋ

Призрен, главни погранични град југословенске и албанске државе у међуратном периоду.....	15
--	----

Душан БОЈКОВИЋ

Обликовање свести о посебности простора Косова и Метохије у револуционарној перспективи Комунистичке партије Југославије 1919–1941	33
--	----

Милуџин ЖИВКОВИЋ

Косовски Албанци и Вафен СС (1941–1945). Идеје, планови, пракса	53
--	----

Душан ПОПОВИЋ

Одметници у Штавичком срезу од 1944. до 1951. године	79
---	----

Немања ДИМИТРИЈЕВИЋ

Албанолошки институт Аутономне Косовско-метохијске Области у Приштини (1953–1955)	103
--	-----

Јелена ТОДОРОВИЋ ЛАЗИЋ, Александра КОЛАКОВИЋ

Албански поглед на кризу на Косову 1981. године.....	119
--	-----

Слободан СЕЛИНИЋ

Градски комитет Савеза комуниста Београда и криза на Косову и Метохији у време Осме седнице Централног Комитета Савеза комуниста Србије 1987	139
--	-----

II ИДЕНТИТЕТИ И КУЛТУРА СЕЋАЊА

Сава БУРЂЕВИЋ

Изазови истраживања историје Турака на Косову и Метохији после Другог светског рата: идентитет, миграција и асимилација.....165

Ненад АНТОНИЈЕВИЋ

Култура сећања и питање злочина на Косову и Метохији у Другом светском рату 183

Јован АЛЕКСИЋ

Одједи 'Књиге о Косову' у југословенској интелектуалној јавности.....213

Урош МИКЕТИЋ

'Опрост крви' код косовских Албанаца 1990–1991. као сведочанство о етничкој хомогенизацији: студија случаја *Oral History Kosovo*.....245

Рајко МИНИЋ

'Санџачко питање' у светлу дешавања на Косову и Метохији крајем 20. века. Истраживачко-методолошки изазови 267

III МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Душан ФУНДИЋ

Извештаји аустроугарских конзула и истраживање историје Косовског вилајета током прве деценије 20. века 287

Зоран ЈАЊЕТОВИЋ

Истраживање броја албанских усељеника током Другог светског рата и албанских жртава репресије на његовом крају.....303

Ијор ВУКАДИНОВИЋ

Између мемоара официра Удбе и накнадно отворених архива: масовна стрељања на Косову и Метохији након Другог светског рата 323

Пећар РИСТАНОВИЋ

Изазови истраживања косовске кризе 1981–1989.....341

Стефан РАДОЈКОВИЋ

Косово и Метохија од јуна 1999. године до данас: хегемона интерпретација и изазивачи 361

Подаци о ауторима 391

Милутин ЖИВКОВИЋ

Институт за савремену историју, Београд

mzivkovickv@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5960-1017

Косовски Албанци и Вафен СС (1941–1945). Идеје, планови, пракса

Апстракт: Рад анализира интеракцију између структура СС и Албанаца са Косова и Метохије током окупације Србије у Другом светском рату. Акцента је стављена на идеолошку, политичку и војну позадину ове билатерале, обострана очекивања и њене крајње резултате. Чланак је писан на документацији која се чува у неколико архива у Београду, Новом Пазару, Берлину, Риму и Тирани, као и на одабраној, углавном иностраној, литератури.

Кључне речи: Албанци, Немци, СС, Косово и Метохија, „Ханџар“, „Скендербег“, Трећи Рајх, Химлер, регрутација

Увод: домети и ограничења истраживања

Када говоримо о војно-политичком односу између организације СС и њеног војног крила са Албанцима током Другог светског рата, говоримо о теми која представља прави изазов за домаће, али и стране, историчаре. И то из најмање три разлога. Прво, изворна документација која „покрива“ тему налази се у неколико архива у Србији и иностранству. Притом је вишејезична и захтева познавање српског, немачког, енглеског италијанског и(ли) албанског језика. Вероватно је због тога литература оскудна, поготово она која је проистекла из пера домаћих аутора. Не би требало занемарити ни изазове практичне природе. Познавање једног или два страна језика је нужно, а финансијска средства које је потребно издвојити за истраживање у иностранству су позамашна. Ни тренутна политичка ситуација на Косову и Метохији не иде у прилог истраживачима. Пресек свега овога јасно потврђује наводе из реченице која отвара овај пасус.

Дакле, на које се то архиве мисли? Углавном на оне које смо сами успели да посетимо. Истакнимо Државни архив Србије (ДАС) у Београду

и фонд Безбедносно информативне агенције (БИА), који се чува у згради у Карнегијевој. Унутар овог фонда посебан значај има збирка број II/63, у којој се налази неколико стотина досијеа муслиманских (данашњих Бошњака) и албанских припадника Вафен СС. Поменимо и збирке које се односе на дешавања у Сјеници, Тутину, Новом Пазару, Косовској Митровици, Гњилану, Призрену, Пећи, Приштини, итд, током рата, као и оне посвећене раду немачких окупационих структура на Косову и Метохији.¹

Као код било ког истраживања везаног за Други светски рат у Југославији, и ово се мора ослонити на документацију насталу радом Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (ДКРЗ). Она пружа податке о акцијама јединица Вафен СС које су попуњавали косовски Албанци широм Југославије, почињеним злочинима и казнама. Чува се у Архиву Југославије (АЈ). Када су у питању покренути судски процеси над албанским добровољцима, једна од станица би могао бити Историјски архив „Рас“ у Новом Пазару (ИАРНП). Конкретно, фонд Окружног суда у Новом Пазару (ОСНП), мада је његовим радом обухваћен само један мањи део припадника Вафен СС.

Богатство документације похрањене у Војном архиву у Београду, познато је научној јавности једнако колико и тешки услови рада у овој институцији. И поред тога, упућујемо на фондове Немачке (НА) (можда и Италијанске) и Четничке архиве (ЧА), односно Војних судова. Фокус би требало да буде на документима насталим радом немачке полиције и СС на простору Косовскомитровичког округа и шире, односно комунистичких трибунала који су деловали на овим просторима током и после Другог светског рата.

Ту су наравно и локални архиви. Пре свега онај у Приштини. Архивска документација је доступна, мада наводно не и довољно сређена. Особље је кооперативно и опет, наводно, није потребно познавање албанског језика ради комуникације. Део документације је на српском језику. Поменутом фонду из Архива „Рас“ у Новом Пазару, у овом контексту додајемо и Збирку НОР-а.

Што се тиче архива у иностранству, прва станица је Немачка. Савезни архив у Берлину (Bundesarchiv/BArch) чува грађу која се односи, између осталог, на питање албанских добровољаца. Као врло корисни показали су се дневници и придружена им документација немачког команданта Србије (RW 40), као и оног за Југоисток Европе (RH 19-XI). Скрећемо пажњу даље, на Канцеларију рајхсфирера СС (NS 19), 13. брдску дивизију вафен СС „Ханцар“ (RS 3-13) и 21. брдску дивизију вафен СС „Скендербег“ (RS 3-21).

¹ Погледати: Збирку II/34 о деловању немачког БдС на Косову, Македонији и Албанији (1941–1945) или Збирку III/139 Државни апарат на КиМ за време окупације и непосредно после Другог светског рата, (као и) Списак лица са подацима – припадника СС формација и други антинародни елементи на КиМ.

Поменимо документа настала радом главне канцеларије СС и полиције, те збирку досијеа свих припадника СС. Део те архивске грађе је дигитализован и лако доступан на сајту архива. Истраживање у Политичком архиву Министарства спољних послова Немачке (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts/PA AA) нуди увид у рад Немачког представништва у Загребу, а тиме и у политичке игре око настанка 13. СС дивизије „Ханџар“. Ово носи посебну важност с обзиром на историјат њеног „Албанског батаљона“. На овом месту указујемо и на фонд Микрофилмоване грађе.

Дигитализована архивска грађа Националног архива у Вашингтону, била би следећа истраживачка станица. Пре свега, поменимо документа настала радом немачких власти на окупираним територијама (Т-501), немачких оклопних јединица (Т-313), немачке Врховне команде копнених снага (Т-175), итд. И ова грађа је лако доступна на мрежи.

За почетне периоде интеракције косовских Албанаца и СС, омеђених капитулацијом Југославије, односно касније Италије, од значаја би била грађа похрањена у Архиву историјског одељења Генералштаба Републике Италије у Риму (Archivio Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito/AUSSME). У питању су фондови: дивизија „Пуља“ (Puglie), 9. армија (SUPERALBA) и Команде сектора „3“. Са друге стране, ту је Централни државни архив у Тирани (Arkivi Qendror i Shtetit/AQSh). Скрећемо пажњу на документацију насталу радом: Министарства унутрашњих послова (152), Владе (149), Жандармерије (154), Албанске фашистичке партије (164) и Министарства за ослобођене територије (166) Краљевине Албаније. Случајно или не, за период после формалног проглашења независности Албаније септембра 1943, немамо превише података о ангажману њених грађана са Косова и Метохије при Вафен СС.

Када је у питању тема ангажмана муслимана са подручја Југославије, а поготово Албанаца, у немачким оружаним снагама, литература је врло оскудна. Неколико радова српских и бошњачких аутора који се површно дотичу ове проблематике, дати су у попису литературе.

Знатно више информација пружа страна литература. Углавном она писана на енглеском и немачком језику, са по једним преводом са руског и француског, односно два наслова на хрватском и једног на албанском језику. И то како за шири историјски контекст одласка муслимана у војске других држава, тако и за њихов ангажман током кључног периода, тачније 1943–1945, поготово при Вафен СС. Издвајамо следеће наслове: Franziska A. Zaugg, *Albanische Muslime in der Waffen SS. Von 'Grosalbanien' zur Division 'Skenderbeg'*, (Padeborn: Ferdinand Schoningh, 2016); Franziska Zauug, „Resistance and its opponents in the region of Sandžak and Kosovo“, *Les Cahiers Sirice*, 1/2019; Franziska Anna Zauug, *Rekrutierungen fur die Waffen-SS in Sudosteuropa. Ideen, Ideale und Realitaten einer Vielvolkerarmee*, (Berlin: Walter de Gruyter, 2021); Stefan Petke, „Militärische Vergemeinschaftungsver-

suche muslimanischer Soldaten in der Waffen-SS. Die Beispiele der Division 'Handschar' und des 'Osttürkischen Waffenverbands der SS', *Die Waffen-SS. Neue Forschungen, Krieg in der Geschichte*, band 74, 2014.

Даље, David Motadel, *Islam and Nazi Germany's War*, (Cambridge: Harward University Press, 2014); Geogre Lepre, *Himmler's Bosnian division. The Waffen SS Handschar division 1943–1945*, (Atglen: Schiffer military history, 1997); Gzavije Bougarel, *Handžar divizija. Waffen-SS u Bosni 1943–1945*, (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2021); Дмитри Фролов, *Под барјаком Скендербеџа. Албански доброволци на служби у СС Штрупама (1943–1944)*, (Београд: Чигоја, 2020); Verhas Mario, Mikulčić Božidar, „Handžar”. Borbeni put 13. SS gorske divizije. Borbeni put 21. SS divizije „Skenderbeg”. Borbeni put 23. SS divizije „Kama”, (Zagreb: Despot Infinitus, 2018), Zvonimir Bernwald, *Povijest divizije „Handžar”. Sjećanja i zapisi prevođioca u divizijskom štabu*, (Gračanica: MONOS, 2018) и Marenglen Kasmi, *Pushtimi gjerman i Shqipërisë 1943–1944*, (Tirana: Filara, 2013). Посебну пажњу привлачи зборник радова *The Waffen-SS. A European History*, (Oxford: Oxford University Press, 2017), чији су уредници колеге Јохен Бохлер и Роберт Герварт.

Муслимани, Трећи Рајх и СС у Другом светском рату

С почетком Другог светског рата нацистичка Немачка је, према плановима који су мање-више били утврђени још током првог глобалног сукоба, почела да делује међу муслиманима Европе, Африке и Азије. Првобитно се радило на подстицању оружаних акција против Британије и Француске. Нацисти су ипак остали суздржани према укључивању муслимана у њихове снаге. СС је услед својих ригидних идеолошких стега био посебно осетљив по овом питању. Како је, међутим, сукоб одмицао и растао број немачких губитака, поготово после инвазије на СССР, Берлин заузима попустљивији став.²

Новембра 1941. Адолф Хитлер (Adolf Hitler) је одобрио СС да почне са примањем странаца у своје редове, пре свега, оних „сродне нордијске крви”. Ратна реалност је убрзо додатно олабавила идеолошке баријере, па су на ред стигли и европски, афрички и азијски муслимани. Хитлер и Хајнрих Химлер (Heinrich Himmler) су почели снажно да подржавају њихову регрутацију. Вермахт је први профитирао од новог политичког курса, анагажујући велики број муслимана међу милионима исламских верника који су живели на окупираним подручјима источне Европе.³

² *The Waffen-SS. A European History*, ed. Jochen Bohler, Robert Gerwart, (Oxford: Oxford University Press, 2017), 7, 11.

³ Stefan Petke, *Militärische Vergemeinschaftungsversuche muslimanischer Soldaten in der Waffen-SS. Die Beispiele der Division 'Handschar' und des 'Osttürkischen Waffenverbands der SS'*, *Die Waffen-SS. Neue Forschungen, Krieg in der Geschichte*, band 74, 2014, 248; D. Motadel, *op. cit.*, 226.

Уз простор СССР-а, богати резервоар за регрутацију муслимана Немци су осигурали окупацијом југоисточне Европе. Радило се о неких 2.200.000 људи у Југославији, Албанији, Грчкој, Бугарској и Румунији. На Балкану је утицај СС на муслимане био највећи, будући да је овај простор пропагандно требало да послужи као „пробни балон“ за евентуалну успешну сарадњу нацистичких структура са око 350 милиона њихових истоверника широм света.⁴ Муслимани Старе Рашке, Косова и Босне, а могуће и шире, били су свесни ових немачких намера.⁵

Битну улогу у пропагандној припреми војног ангажовања муслимана имао је јерусалимски муфтија Хусеини (al-Husseini).⁶ Бежећи испред британских власти, он се у јесен 1941. нашао у Риму. До краја октобра сусрео се са Мусолинијем (Benito Mussolini), а наредног месеца и са Хитлером у Берлину. Јануара 1942. прогласио је своје приступање Тројном пакту. Остваривши тако извесне политичке добитке, сместио се надомак Берлина, одакле је почео са интензивном пропагандом међу Арапима, али и европским муслиманима. Помагао је њихову регрутацију у немачке трупе (поготово у Вафен СС), подстицао побуне, промовисао Трећи рајх на Балкану, Криму, Кавказу, итд. Временом постаје главна веза Хајнриха Химлера са исламским светом.⁷

Немачка политика према муслиманима почела је да даје опипљиве резултате током 1941–1942, поготову у источној Европи. Процене говоре о неких 1.200.000 грађана СССР-а који су били унутар Вермахта, Вафен СС или полиције. Од тог броја око 200.000 отпадало је на Татаре,

⁴ *The Waffen-SS. A European History...*, 252–253; S. Petke, *op. cit.*, 250.

⁵ Априла 1942. у сарајевском листу „Освиг“ пише како Немачка „дубоко цијени“ пријатељство хрватских муслимана, зато што су им они „спона са осталим исламским светом“. У наставку се закључује: „Како се Нијемци буду понијели према хрватским муслиманима, тако ће се муслимани цијелог света понашати према Њемачкој.“ („Велики Њемачки Рајх и муслимани“, *Освиг*, 10. април 1942.)

⁶ Мухамед Амин ел Хусеини (1896–1974). Рођен у Јерусалиму. Студира на универзитету Ал Азхар у Каиру. Подршком угледне породице из које је потицао, али и британских власти, постаје велики муфтија јерусалимски. Ускоро постаје и председник утицајног Врховног муслиманског већа, као и Палестинске арапске партије. Средином 1930-их пада у немилост Британаца. Уследиле су стога године скривања. Октобра 1939. је у Багдаду, док га маја две године касније затичемо у Техерану. Крајем августа 1941. уз помоћ Италијана бежи у јапанску амбасаду, а одатле, октобра исте године одлази у Истанбул. Неколико дана касније стиже у Рим. До маја 1945. налазио се у Немачкој, када су га заробили Французи и пребацили у једну вилу код Париза. Јуна наредне године је под неразјашњеним околностима успео да побегне у Египат. Наредних 15 година је боравио у овој афричкој земљи. Коначно, 1959. враћа се у Либан, у чијој је престоници умро 1974. године. (Ženi Lebl, *Jerusalimski muftija*, (Beograd: NOVA d.o.o., 1993), 10–13, 33–34, 37, 55–56, 118, 135, 145, 148; Raphael Patai, *The Kingdom of Jordan*, (Princeton: Princeton University Press, 1958), 41–42).

⁷ Ž. Lebl, *n. d.*, 57, 59, 63; *The Waffen-SS. A European History...*, 254; Philip Mattar, *The Mufti of Jerusalem. Al-Hajj Amim al-Husayni and the Palestinian National Movement*, (New York: Columbia University Press, 1988), 102, 104.

Туркмене, Таџике, Узбеке, кавкаске и друге мање народе (Јермене, Грузине, Азербејџанце), међу којима је већина припадала исламској вери.⁸

На другој страни, СС је окаснио у односу на војску. Током 1942. организовано је 13 формално „самозаштитних јединица“ са око 1600 кримских Татара. Они су се ускоро прочули по борби против локалних партизана, коју су пратили разни облици насиља над комунистима, Јеврејима и Ромима.⁹ Фебруара 1944, међутим, Химлер проширује регрутациону базу када су у питању муслимани. Тражио је да се поред цивила врбују и они на принудном раду у Немачкој, заробљеници у логорима, радници организације „Тодт“, односно припадници верских мањина у Шпанији, Француској, Италији, Грчкој, Бугарској и Албанији.¹⁰

Круна рада СС на Истоку било је формирање „Источномуслиманског СС пука“ у Пољској, који је имао да буде основа за једну дивизију панисламистичког типа по угледу на 13. СС дивизију „Ханџар“. На стварању јединице радили су СС официри који су градили ову, али и 21. СС дивизију „Скендербег“. У јединицу су ушли Туркмени, волшки и кримски Татари и Азербејџанци. „Источно-муслиманска СС дивизија“ („Источно-турски СС корпус“), имала је почетком 1945. око 8500 бораца, више него што је икада, на пример, имала СС дивизије „Скендербег“. На челу јој је био Вилхелм Хинтерзац (Hinterzack), иначе конвертит на ислам.¹¹

Балкан се показао као најплодније тло за рад СС стратега. У лето и јесен 1943. настаје 13. СС дивизија „Ханџар“. Са око 20.000 бораца, као прва негерманска, али и прва словенска, Вафен СС дивизија, она је по Химлеру требало да одигра одлучујућу улогу у будућој општој регрутацији муслимана. Стога је рајхсфирер одобрио да у њу уђу муслимани из Старе Рашке и са Косова и Метохије, а разматрао је идеју да њене редове ојачају и муслиманима из Индије.¹² Такође, „Ханџар“ дивизија је изнедрила још две муслиманске СС дивизије – 21. „Скендербег“ и 23. „Кама“. Поред тога, врх СС је у своје стратешке планове укључио и муслимане из окупиране Србије и Црне Горе, очекујући да они обезбеде још око 12–15.000 бораца, за, наводно, „беспрекорне јединице“ Вафен СС и полиције.¹³ Могуће је да се спекулисало и са једном засебном СС дивизијом само за подручје Старе Рашке.¹⁴

⁸ Дмитри Фролов, *Под барјаком Скендербеџа. Албански добровољци на служби у СС џеруџама (1943–1944)*, (Београд: Чигоја, 2020), 17–18, 25–26; David Motadel, *Islam and Nazi Germany's War*, (Cambridge: Harvard University Press, 2014), 224.

⁹ S. Petke, *op. cit.*, 249.

¹⁰ Franziska Anna Zaugg, *Rekrutierungen für die Waffen-SS in Südosteuropa. Ideen, Ideale und Realitäten einer Vielvölkerarmee*, (Berlin: Walter de Gruyter, 2021), 62.

¹¹ D. Motadel, *op. cit.*, 234–235, 239; *The Waffen-SS. A European History...*, 277–278, 272–274.

¹² D. Motadel, *op. cit.*, 241; *The Waffen-SS. A European History...*, 35.

¹³ NARA, T-175, р(олна) 126, ск(ен) 0191, 0193.

¹⁴ Milutin Živković, Striking force of the collaboration. Albanian-muslim SS volunteer legion and Self-defence regiment Sandžak (1943–1945), *Istorija 20. veka* 2/2025, 347–356.

На врхунцу балканске кампање СС је имао у виду јединице које би биле оформљене од муслимана у Бугарској (Помаци), Македонији (Торбеши и Турци), Албанији и Грчкој (Чами). Током 1944. нешто Турака, Торбеша и Албанаца из бугарске окупационе зоне заиста се пријавило за „Скендербег“ дивизију или за снаге Полиције поретка (Ordnungspolizei/Orgpo).¹⁵ Немци, даље, од туркофоног становништва у грчком делу Македоније праве „Грчку добровољачку армију“ са 8000 бораца. Посебне колаборационистичке Муслиманске милиције (ММ) настају у деловима Македоније који су припадали „Великој Албанији“, окупираној Црној Гори и грчком делу Епира, тј. Чамерији. Тамошњи муслимани били су у колаборацији још за време рата са Италијом, па током италијанске окупације, после чега су се брзо ставили на располагање Немцима, очекујући да ће ови имати више разумевања за њихове жеље за прикључивање матици.¹⁶

Идеологија као демагогија. Мит о албанском „супервојнику“

Врх СС је током Другог светског рата заузео не мали број упитних становишта који су проистицали из ригидне индоктринације, романтичарских схватања и мистицизма. Вероватно несвесни тога и косовски Албанци су били увучени у тај галиматijas предрасуда. Хитлер је ценио ислам као религију, док га је Химлер сматрао као „погодну и симпатичну религију за војника“.¹⁷ Није се међутим, зауставио на томе. Када размишља о балканским муслиманима, Химлер их назива „племенитим дивљацима“ пореклом из „ратничких народа“. Албанце посебно види као будуће „изванредне војнике“.¹⁸

Још један од нацистичких моћника, начелник Главне канцеларије СС Готлоб Бергер (Gottlob Berger), гајио је сличне ставове. Косовске Албанце сматрао је за борце који поседују „одличне војне способности“, а теорију о „бриљантним војничким квалитетима“ његови потчињени шире на цео простор италијанске окупационе зоне. Дакле, на Косово, Метохију, Стару Рашку, Македонију и предратну Албанију. Бергер је експлицитан: „Албанци...не само [да су – М. Ж.] одлични војници, већ су и на одличан начин сачували свој дух до данашњих да-

¹⁵ D. Motadel, *op. cit.*, 241; F. Zaugg, *Rekrutierung fur die Waffen-SS...*, 380; Милутин Живковић, „Албанци Лесковачког округа у немачкој полицији поретка (1943–1944)“, *Лесковачки зборник* 63/2023, 326.

¹⁶ *The Waffen-SS. A European History...*, 113; Bernd J. Fischer, Aliver J. Schmitt, *A Concise History of Albania*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2022), 259; Miranda, Vickers, James Pettifer, *The Cham Issue: The Next Stage*, (Tirana: Naimi, 2014), 26, 55.

¹⁷ *Gzavije Bougarel, Handžar divizija. Waffen-SS u Bosni 1943–1945*, (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2021), 67–68.

¹⁸ *The Waffen-SS. A European History...*, 13; Geogre Lepre, *Himmler's Bosnian division. The Waffen SS Handschar division 1943–1945*, (Atglen: Schiffer military history, 1997), 64, 181.

на“.¹⁹ Похвале су им у овом контексту упућиване и од стране немачког Министарства иностраних послова (МИП), односно од високих официра Вафен СС.²⁰

Овај видећемо, углавном идеализован поглед на Албанце, са нацистичког врха се ширио на ниже инстанце. Командант „Ханџар“ дивизије генерал Зауберцвајг (Karl-Gustav Saubertzweig) пише: „Босанац је врло добар војник... Снага му је у познавању терена и блиској борби.“²¹ „Ратнички дух албанских и босанских муслимана једна је од најизразитијих манифестација исламске ратничке културе“, додаје СС-унтерштурмфирер Јулиус Каесдорф (Julius Kaesdorf), док анонимни извор из СС констатује да и муслимани и Албанци настањени на подручју окупиране Србије и Црне Горе имају једнако добра „војничка својства“.²²

Да би оснажили оваква мишљења, која су у крајњој линији имала да доведу до масовне мобилизације Албанаца у Вафен СС, нацистички идеолози су се користили теоријом о њиховој „посебној раси“ и пореклу. Још током 1941. немачки агенти обилазе простор Косова и Метохије те бележе да се ради о „високим, снажним људима“, „племенитим дивљацима“, који су „живели херојским начином живота“. Показивали су наводно сличне одлике као житељи Алпа, а „расна чистота“ је углавном приписивана сеоском живљу.

Посебно је експлоатисана теза о Албанцима као директним потомцима древних Илира („Аријанци илирског порекла“),²³ јер је подупирала закључке да су се због тога супротставили словенском и оријенталном утицају и тиме „заслужили право“ да буду сврстани у породицу нордијских народа.²⁴ На овом месту препознајемо и један историјски континуитет. Током Првог светског рата аустроугарске власти су биле на становишту да су Албанци „највеличанственији војници на свету“, попут „машина за убијање без емоција“.²⁵

Какав су, на другој страни, реални војни потенцијал представљали Албанци са Косова и Метохије? Да би дошли до што јасније слике, проширићемо перцепцију на период ратова ранијих доба, тј. на оне из 19. и 20. века. Као главна позитивна карактеристика Албанаца често се и онда наводи да су били „природно бистри“, „снажни и добро развијени“,

¹⁹ Franziska A. Zaugg, *Albanische Muslime in der Waffen SS. Von 'Grosalbanien' zur Division 'Skenderbeg'*, (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2016), 184, 306.

²⁰ Д. Фролов, *н. г.*, 47–48.

²¹ G. Lepre, *op. cit.*, 61.

²² PA AA, Mikrofilme R100998, dok. 2, 2; Franziska A. Zaugg, *Albanische Muslime in der Waffen SS...*, 307.

²³ Jason Hunter Tomes, *King Zog of Albania. Europe's self-made muslim king*, (New York: New York University press, 2003), 262.

²⁴ Д. Фролов, *н. г.*, 95; Franziska A. Zaugg, *Albanische Muslime in der Waffen SS...*, 303–304.

²⁵ Jovo Miladinović, *Heroes, Traitors, and Survivors in the Borderlands of Empires Military Mobilizations and Local Communities in the Sandžak (1900s–1920s)*, Dissertation zur Erlangung des akademischen Grade, Humboldt-Universität, 27. 10. 2021, 403–404, 408.

те да су поседовали добру физичку спремност и издржљивост²⁶ („лако савладавају сва практична вежбања“). Ту је, донекле изненађујуће, крај похвалама на рачун овог народа, барем ако је веровати изворима.²⁷

За Албанце се говори да су „неуредни и недисциплиновани као војници, али одлични познаваоци оружја“ (британски извор из 1814). Да су чак мењали некада веру да би избегли војну службу у турској војсци (османски извор из 1845). Како су напуштали положаје да би се вратили кућама и бранили огњишта, не схватајући ширу слику рата (турски извор из 1912).²⁸ Како су „проблематични“ са тенденцијама „ка непослушности“, да су склони „дивљој недисциплини... побуни и издаји“ (аустроугарски извори из 1916. и 1917). Даље, да су били „затворени и тврдоглави“, „да петком [из верских разлога – М. Ж.] нису хтели ништа да раде“, да нису „трпели строгост“. Како су „лепо поступање према њима тумачили као знак слабости“ (српски извор из 1915). Да су их одликовали „недисциплина, неписменост и лењост“, да је за њих „рат готов када заробе козу“, да су били „недисциплиновани и кукавице“ и како „нису желели да се боре у уређеним војним формацијама“ (немачки извори из 1944). Везано за Италијанско-грчки рат 1940–1941. постојала је „легенда о албанској издаји“, будући да је од 19.000 војника Албанаца, око петине дезертирало из италијанске армије. Штампана са Апенинског полуострва је током 1940. доста писала о наводној „недовољној способности албанских војника“.

Албанци су такође, још за време Великог рата показали велики страх од артиљерије, који, интересантно, нису успели да савладају ни до краја другог светског сукоба („Лаким минобацачем можеш их јурити око света“; „Током тешких баража артиљерије... он се мора водити врло пажљиво“).²⁹ Слично се може рећи и за однос према борби ван матичног терена.³⁰

Када су у питању албански и поготово муслимански солдати (да нашњи Бошњаци), постојао је још један континуирани проблем. Стране војске у којима су служили стално су делиле њихову оданост са Тур-

²⁶ То се коси са званичном статистиком која каже да је Албанац почетком Другог светског рата у просеку живео само 38 година. (Петер Бартл, *Албанци од Средњеј века до данас*, (Београд: Clio, 2001), 259).

²⁷ Д. Фролов, н. г., 57; Ј. Шаљић, н. г., 357, 359–360.

²⁸ B. J. Fischer, A. J. Schmitt, *op. cit.*, 147; Natali Klejer, *O poreklu albanskog nacionalizma. Radanje veћinski muslimanske nacije u Evropi*, (Novi Sad: Akademска knjiga, 2022), 132; Ger Dojzings, *Religija i identitet na Kosovu*, (Beograd: Љigoja штампа, 2005), 133.

²⁹ J. Miladinović, *op. cit.*, 199; Јована Шаљић, „Муслимани нових области Србије у српској војсци током Првог светског рата“, *Срби и Први светски рат 1914–1918*, ур. Драгољуб Живојиновић, (Београд: САНУ, 2015), 355, 357, 360; *The Waffen-SS. A European History...*, 270; Д. Фролов, н. г., 106; J. H. Tomes, *op. cit.*, 33; П. Бартл, н. г., 219; Luka Mikeleta, *„Shqipëria e madhe“. Kosova, Italia dhe shpërbërja e Jugosllavisë 1939–1941*, (Tiranaë: Reklama, 2021), 121.

³⁰ J. Miladinović, *op. cit.*, 299; G. Lepre, *op. cit.*, 61.

ском, желела то влада у Анкари или не. На исти начин о овом феномену пишу како српски официри у Првом тако и њихове хрватске,³¹ немачке и италијанске колеге у Другом светском рату.³² Гледано са те стране, ангажман муслимана и Албанаца у снагама Трећег рајха чинио се непрактичним, с обзиром на то да је, како је одмицала 1944, неутрална позиција Турске све више нагињала савезничком табору.

Радило се, дакле, о највише просечном регрутском кадру, никако „супер војницима“, чија је обука тражила посебан приступ и пре свега, време. А њега је са одмицањем рата било све мање. Како су то формулисали немачки инструктори из 13. СС дивизије „Ханџар“: „Са војне тачке гледишта били су трећа класа војника... Генерално Муслимани [као и Албанци, пошто су и они били део дивизије – М. Ж.]... су били способни војници, али нису били Пруси... Ко год је покушао да [од њих – М. Ж.] направи Прусе, био је у невољи“.³³

Од енигме до савезника. Грађења билатерале

Неколико временских фаза је делило Албанце од статуса политичке непознанице, до позиције објекта немачке политике. Оне се простиру грубо гледано, у интервалу 1938–1945. година. Извесни фолксдојчер Леополд Харлахер (Leopold Harlacher) је 1938. стигао у Косовску Митровицу. Уз помоћ локалних Албанаца, пре свега Џафера Деве, немачког ђака, те свог сународника Дармута, тамо је успео да организује огранак немачког „Културбунда“. Радило се о првобитно неполитичкој организацији која је касније послужила као један од основа окупационог режима у Југославији. Послератне службе безбедности сматрале су да је из овог језгра почело „организовање отпора и диверзија на Космету“.³⁴

И заиста, током Априлског рата на Косову и Метохији је букнула албанска побуна, а немачка војска је од стране муслиманског становништва свечано дочекивана. Тако је било у Косовској Митровици, Призрену, Пећи и Ђаковици.³⁵ Немци су брзо схватили да је незадовољство албанске елите Краљевином Југославијом велико, а жал за привилегованим положајем у Османском царству и жеља за уједињењем са матицом, још већи. Та осећања, међутим, нису онда била експлоатисана у значајнијој мери, с обзиром да су се немачке снаге убрзо повукле из већег дела Косова и Метохије, препуштајући га Италији (која га је припојила марионетској Краљевини Албанији). Немци су се задржали само у

³¹ Ј. Шаљић, *н. г.*, 360; Милутин Живковић, *Ситара Рашка под италијанском окупацијом 1941–1943*, II, (Београд: Институт за савремену историју, Catena Mundi, 2020), 405–406.

³² AUSSME, Div(isione) „Puglie“, bus(ta) N-7/1313, Bolletino informazioni nr. 12, 5.

³³ G. Lepre, *op. cit.*, 61, 64.

³⁴ ДАС, БИА, II, Зб. 81, кут. 1, ф. Deutsche volksgruppe у току рата у Београду, 10.

³⁵ ВА, НДа, кут(и)ја 20А, ф(асцикла) 1, док(умент) 1, 13, 17.

Косовскомитровачком округу, а због „Трепче“.³⁶ Он је тако постао „одскочна даска“ према Албанцима у италијанској зони.

Немачке војне власти у Србији су већ у јесен 1941. разматрале регрутовање косовских Албанаца, али се због противљења Италијана та акција ограничила на Нови Пазар и Косовску Митровицу.³⁷ Немамо података о томе како се обновљени „Косовски комитет“, који је највише деловао управо у Косовскомитровичком округу, тада поставио по овом питању.³⁸

Немачки огранак Службе безбедности (Sicherheitdienst/SD) из Новог Пазара је, даље, током 1942. слао локалне муслимане као уходе у италијанску зону да испитају држање Италијана према тамошњем становништву исламске вере, односно њиховом ставу о Немцима.³⁹ Истовремено и официри СС се виђају по варошицама у контакту са албанским првацима.⁴⁰

У Косовскомитровички округ стижу затим прве немачке елитне јединице створене радом Војнообавештајне службе и(ли) Вафен СС. Током маја 1942. на Голији су били распоређени делови специјалне дивизије „Бранденбург“.⁴¹ За њима су те јесени стигле и снаге Вафен СС. Конкретно, 7. дивизија „Принц Еуген“ (Prinz Eugen) и то наређењем Вишег СС и полицијског вође за Србију (Höhere SS- und Polizeiführer/HSSPF/BCCPB), генерала СС Аугуста Мајснера (August Meyszner).

Рад СС и његових огранака се интензивира у првим месецима 1943. године. Разлог томе била је тешка војно-политичка ситуација у коју су запали муслимани и Албанци у италијанској окупационој зони, а после пораза од четника. Кривећи Италијане за ова дешавања они се одлучније окрећу немачкој страни. Улазак трупа Трећег Рајха током пролећа и лета у зону италијанског савезника и успешне операције против партизана и четника, интензивирале су овај процес. Уз пут, Немци су по први пут у већем броју купили албанске и муслиманске добровољце ван њихове територије. Планирано или не, демонстрација силе и повлачење Италијана пред њом, обезбедили су додатне симпатије Алба-

³⁶ Према административној подели Србије на округе из децембра 1941, чинили су га: Дежевски (Нови Пазар), Студенички (Рашка), Косовскомитровички, Вучитрнски и Лапски (Подујево) срез. Грубо гледано имао је више од 130.000 становника, међу којима су муслимани и Албанци чинили око 60% живља. (Fehmi Rexhepi, „Lufta e shqiptarëve për vetëvendosje e bashkim kombëtar gjatë Luftës së Dytë Botërore“, në: *Sqiptarët gjatë luftës së dytë botërore. Përmbledhje studimesh*, red. Marenglen Verli, (Prishtinë: Instituti i Historisë „Ali Hadri“, Instituti i Historisë, 2014), 137).

³⁷ F. Zaugg, *Rekrutierung für die Waffen-SS...*, 372.

³⁸ Lefter Nasi, *Ripushtimi i Kosoves (shtator 1944 – korrik 1945)*, (Tiranë: Akademia e Shkençave e Republikës së Shqipërisë, 1994), 14.

³⁹ ИАРНП, фонд 76, ОСНП, инв. бр. 4, ф. КЗП 40/46, док. Јавном тужиоцу за округ Новопазарски, 14.12.1945, 1.

⁴⁰ AQSh, fondi 152, v(iti). 1942, d(osja) 1653, dok(ument) 10.

⁴¹ Gaj Trifković, „Brandenburg“ vs Jugoslavija 1941–1945, *VIG*, 2/2021, 88–91.

наца.⁴² У толикој мери да се међу њима појавила „сепаратистичка струја“ чија је намера била да формира „једну слободну државу на Косову“, која би била у оквирима немачких управних власти у Србији.⁴³

И то није било све. Главна канцеларија СС и МИП траже употребу муслимана и Албанаца у снагама које су имале задатак да „пацификују Санџак“,⁴⁴ немачки командант Србије долази на идеју да формира „један муслимански батаљон“ у округу Косовска Митровица,⁴⁵ немачки органи из Загреба саветују да се муслимани и Албанци Старе Рашке и Косова и Метохије регрутују за посебну СС дивизију или барем „националну милицију“,⁴⁶ а било је и гласова који су за поједине делове италијанске окупационе зоне предлагали извесни степен политичке аутономије под немачким надзором.⁴⁷ У истом контексту би требало посматрати ангажман Албанаца из Косовскомитровичког округа при дивизији „Ханџар“.

С обзиром на све, Немци су релативно спремно дочекали капитулацију Италије септембра 1943. године. Преузимајући брзо окупациону зону бивше савезнице, СС и уопште Трећи Рајх, започиње финалну фазу односа са косовским Албанцима. Албанија је 11. септембра прогласила независност, снажно подржану од Немаца.⁴⁸ Формирано је, даље, намесништво од четири члана да замени „одсутног“ краља Зога I (Zog), као и нова влада. Све ово, уз, по потреби, репресалије, осигурало је подршку већег дела косовских Албанаца (и Гега уопште) и благо речено „неутрални“ став националног покрета отпора оличеног у организацијама „Национални фронт“ (Balli Kombëtar) и „Легалитет“ (Legaliteti), према Немцима.⁴⁹

С друге стране, на Косову је уз помоћ окупатора половином септембра сазвана Друга призренска лига, као политичко-војна организација чији су циљеви били: „ослобођење од окупације Словена“, национална

⁴² AUSSME, CSZ, N-7/1250, doc. nr. 01/675; Ibid, N-6/1196, 9. Armata, allegato nr. 82. 1; AQSh, fondi 149, II, dos. 142, dok. 2; Ibid, I, dos. 1226, dok. 1; Ibid, dok. 2.

⁴³ AUSSME, 9. armata, N-7/1313, Commando divisione, Ufficio „I“, agosto 1943, 3

⁴⁴ D. Motadel, *op. cit.*, 423–424.

⁴⁵ Зборници НОР-а, т(ом) XII, књ(ига) 3, 117.

⁴⁶ PA AA, DGZ, box gehaim 68B, dok. 12, 1.

⁴⁷ NARA, T-313, r. 488, sn. 000628.

⁴⁸ Намера им је била да се представе као заштитници Албанаца од Италијана и нарочито комуниста. Јер за Албанце, поготово косовске, комунизам је био исто што и „панславизам“, односно опасност од Срба, Бугара и Руса. Сам Хитлер је иначе тражио да се у Албанији поступа са посебном пажњом. (AQSh, fondi 149, I, dos. 542, dok. 1; Fehmi Rexhepi, „Lufta e shqiptarëve për vetëvendosje e bashkim kombëtar gjatë Luftës së Dytë Botërore“, në: *Sqiptarët gjatë luftës së dytë botërore...*, 135; B. J. Fischer, A. J. Schmitt, *op. cit.*, 259; *Historia e Shqiptarëve gjatë shekullit XX, (1939–1944)*, Vell. IV, (Tiranë: Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë, 2021), 494; David Littlejohn, *Foreign Legions of the Third Reich*, Vol. 3, (San Jose: R. James Bender Publishing, 1985), 8).

⁴⁹ Sabit Syla, „Qëndrimi i forcave politike dhe ushtarake të Shqipërisë ndaj Kosovës gjatë Luftës së Dytë e Botërore“, në: *Sqiptarët gjatë luftës së dytë botërore...*, 132–133; Miranda Vickeys, *The Albanians. A modern history*, (London: I.B. Tauris Publishers, 2001), 152, 154–155.

независност и уједињење свих простора на Балкану на којима су живели Албанци.⁵⁰ Требало је формирати тзв. „етничку Албанију“, па се може рећи да је Лига у ствари наследила програм „Косовског комитета“.⁵¹ На њено чело дошао је будући премијер Албаније, Реџеп Митровица, истакнути члан овог тела и Националног фронта.⁵²

Влада Албаније, на челу управо са Митровицом, одобрила је Статут Лиге половином марта 1944. године. Он је Косово, Метохију, Стару Рашку и Македонију, видео као главно поље њеног деловања. Место међу 45 делегата на оснивачкој скупштини су стога нашли представници свих ових крајева.⁵³ Шеф Централног комитета (ЦК) Лиге Бедри Пејани имао је „фантастичан план да припоји Санџак, Босну и Херцеговину Албанији“. То му је изгледа априла 1944. запечатилло политичку каријеру. Немци су тражили да се смени са чела ЦК и удаљи са Косова. Притом је описан као „суманут“ човек, а његов план о организацији једне „Вартоломејске ноћи“ против косовских Срба, као скандалозан.⁵⁴ Пејани је затим смењен са свих позиција после чега се повукао из политике.⁵⁵

Други иницијатор Лиге, Џафер Дева (иначе у сукобу са Пејанијем и његов наследник на месту шефа ЦК),⁵⁶ био је реалнији. Своје амбиције је ограничио на Косовскомитровички округ и Стару Рашку. Марта 1944. он је у својству министра унутрашњих послова Албаније, позвао у Тирану све „албанске прваке са Косова“, да би им изложио план о припајању ових територија. Могуће да је имао извесну подршку некога са немачке стране с обзиром на то да је извесно време тада провео у Немачкој.⁵⁷ Но, прошао је без и мало више успеха од Пејанија. Пропала је и представка Албанаца из Косовскомитровичког округа којом је тражено да се округ са „једним делом Санџака“ присаједини Албанији. Ништа успешнија није била ни иницијатива са истим циљем, постављена пред немачке власти на састанку са Девом и другим лидерима косовских Ал-

⁵⁰ Sabile Keçmezi Basha, „Karakterit kombëtar i programit të Lidhjes së dytë e Prizrenit, 1943“, në: *Sqiptarët gjatë luftës së dytë botërore...*, 172, 174.

⁵¹ *Historia e Shqiptarëve gjatë shekullit XX...*, 503; Izber Hoti, „Rigjallërimi i Komitetit Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës në prag të Luftës së dytë Botërore“, në: *Sqiptarët gjatë luftës së dytë botërore...*, 179.

⁵² S. Syla, *op. cit.*, 132; S. K. Basha, *op. cit.*, 173.

⁵³ AQSh, f. 147, I, dos. 165, dok. 12; Ibid, f. 668, dos. 3, dok. 9.

⁵⁴ PA AA, Mikrofille R101101-2842, dok. 1; AQSh, fondi 149, II, dos. 188, dok. 1; Ibid, f. 668, dos. 3, dok. 11; *Historia e Shqiptarëve gjatë shekullit XX...*, 495, 506; Живко Аврамовски, „Прилог питању италијанско-албанске иредентистичке пропаганде на Косову и Метохији у време минхенске кризе и окупације Албаније“, *ВИГ*, 2–3/1964, 133.

⁵⁵ AQSh, fondi 668, dos. 3, dok. 8, 12; Marenglen Verli, „Antifashizmi, alternativa e perspektivës për kombin shqiptar“, në: *Sqiptarët gjatë luftës së dytë botërore...*, 87; Muhamet Shatri, „Të dhëna biografike mbi disa veprimtarë të Komitetit 'MKK'“, Në: *Komiteti 'Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës'*, Red. Marenglen Verli, (Tiranë: Instituti i Historisë Tiranë, Instituti i Historisë Prishtinë, 2004), 166; I. Hoti, *op. cit.*, 191.

⁵⁶ AQSh, fondi 668, dos. 3, dok. 7, 12.

⁵⁷ Ibid, dok. 11; ДАС, БИА, II, 35. 34, ф. 1, 78, 108.

банаца, током маја 1944. године.⁵⁸ Све наведено показује да је судбина већине косовских Албанаца до половине 1944. била нераскидиво везана за позицију Немачке у рату. То је дало велики простор стратезима СС да своје планове везане за њих уведу у завршну фазу.

(Не)задовољавајући резултати

Као што смо већ навели, током пролећа и лета 1943. трајало је формирање дивизије „Ханџар“ у Босни. Но, из практичних, али и идеолошких изазова, регрутна база је била проширена на подручје Косовско-митровачког округа (а незванично и Старе Рашке). Готлоб Бергер је тражио да због Италијана цео пројекат иде преко немачких власти у Београду, а не оних у Загребу. Заложио се и да у Косовској Митровици и Новом Пазару буде распоређен део снага СС дивизије „Ханџар“ у пропагандне сврхе.⁵⁹ На истом становишту био је генерал Аугуст Мајснер.⁶⁰ На другој страни, тајни рад на врбовању муслимана из италијанске зоне у Старој Рашкој преузео је шеф регрутног штаба „Ханџар“ дивизије Карл фон Кремплер (Karl von Kremppler), будући да се, по Бергеру, „савршено слагао са народом“.⁶¹

Врх СС је писао да постоји „међу муслиманима са подручја Санџака велика спремност да добровољно ступе“ у дивизију „Ханџар“, а сличан став по овом питању забележен је и код „комшијског арнаутског народа“.⁶² Крајем априла 1943. дошло се до првих бројки. Готлоб Бергер помиње 8000–10.000 муслимана и Албанаца жељних да ступе у редове Вафен СС.⁶³

Главна канцеларија СС је стога 5. маја обавестила МИП да има намеру да млађе добровољце муслимане и Албанце из Косовске Митровице, Подујева, Новог Пазара и Вучитрна пошаље у „Ханџар“ дивизију или чак групише у посебну јединицу. Старија годишта требало је окупити у одреде Полиције поретка у Србији. У ту сврху је у Косовско-митровачки округ послата једна командна јединица са задатком да „спроведе регрутацију“ за Вафен СС.⁶⁴ Радило се о Резервној СС групи за Југоисток на челу са будућим официром дивизије „Скендербег“, СС-оберштурмбанфирером Јакобом Хаузером (Jakub Hauser).

⁵⁸ ДАС, БИА, II, Зб. 34, ф. 1, 96; Исто, Г-2, Комесаријат за избеглице и пресељенике (Даље: КИП), кут. 24, р. 27/1944, 3; *Historia e Shqiptarëve gjatë shekullit XX...*, 495–496.

⁵⁹ РА АА, Микроfilme R100998-2574, dok. 1, 2.

⁶⁰ ВArch, RW 40/41, Krigstagebuch, Kammandierender General und Befehlshaber in Serbien, mai 1943, 23.

⁶¹ F. Zaugg, *Rekrutierung fur die Waffen-SS...*, 228–229.

⁶² РА АА, Микроfilme R100998-2574, dok. 1, 1.

⁶³ ВА, НА, кут. 32, ф. 1, док. 17, 1; G. Lepre, *op. cit.*, 35; F. Zaugg, *Rekrutierung fur die Waffen-SS...*, 231.

⁶⁴ РА АА, Микроfilme R100998-2574, dok. 1, 7.

Механизам врбовања Албанаца био је следећи. Посебни СС тимови одлазили су у локалне средине и успостављали додир са кандидатима. Затим је следила регистрација, после које је регруту „додељиван лични петоцифрени број“ ради примања социјалних додатака и контакта са породицом. За добровољце са простора Косовскомитровичког округа одређена је квота између 30.000 и, вероватно, 31.500. Старосна граница будућих „СС-оваца“ кретала се између 17–35 година, али је често „пре-лажена“ да би се покупио што већи број војника.

Показало се, међутим, да процене о позитивном ставу муслимана и Албанаца према СС не важе у потпуности за простор Косовскомитровачког округа. На пример, на први позив за приступ Вафен СС ода-звало се 50-ак муслимана из новопазарског краја. Затим су направљени спискови и почело се са слањем позива, зборовима, обећањима, прет-њама и слично.⁶⁵ Италијанске власти су забележиле да су и Албанци слично поступали. Оне су располагале подацима да је изванстан број њих пребегао на италијанску страну не би ли избегао мобилизацију за Вафен СС. Пошто се није радило о њиховом становништву, од локалних албанских власти је тражено да се отерају назад.⁶⁶ Морамо истаћи да сведочанства бивших припадника СС готово без изузетка говоре о њиховом насилном одвођењу, што позива на опрез. То не би требало да чу-ди уколико се узме у обзир да су давана после рата и то углавном пред безбедносним органима. Дивизије „Ханџар“ и „Скендербег“ су притом постале чувене по злочинима које су вршиле током рата.

Додатни извор регрута пронађен је међу Албанцима ратним заробљеницима Југословенске војске. Лета 1943. Химлер је дозволио њихово пуштање под условом да ступе у СС снаге. Доста логораша је прихватило понуду. Изванстан број њих је дошао из сабирних логора Штекен у ХанOVERу и Нојенгаме у Хамбургу.⁶⁷

Колико је дакле, добровољаца Вафен СС „извукао“ из Косовскомитровачког округа у овом првом таласу? Немачки МИП је сматрао да је током лета 1943. покупљено око 4000 СС војника, пре свега Албанаца. Химлер их је разуверио пишући о 1000 људи.⁶⁸ И представници СС у Загребу говоре о неких „1000 Албанаца“.⁶⁹ Неки домаћи аутори преузимају ову цифру.⁷⁰ Руски историчар Дмитри Фролов закључује на основу регистарских бројева да је за ово људство било предвиђено између 1000 и 1200 места унутар „Ханџар“ дивизије.⁷¹ Уколико ове податке

⁶⁵ ИАРНП, фонд 284, Збирка хроника, реферат Мија Радовића, „Хроника Новог Пазара у НОБ-и“, III, 478, 480–481.

⁶⁶ AQSh, fondi 149, I, dos. 637, dok. 1, 1.

⁶⁷ ВА, микрофилмови, Бон 3/249–433, 7. 6. 1943; Д. Фролов, *н. г.*, 45–46.

⁶⁸ Ž. Avramovski, *н. д.*, 156–157.

⁶⁹ РА АА, DGZ, kut. 241, dok. 75, 3.

⁷⁰ Pavle Dželetović Ivanov, *21. SS-Divizija Skenderbeg*, (Beograd: Nova knjiga, 1987), 193.

⁷¹ Д. Фролов, *н. г.*, 46, 63.

укрстимо са онима који кажу да је муслимана из Новог Пазара и околине у „Ханџару“ вероватно било око 300, односно са сведочанствима ветерана ове дивизије да је њих у тзв. „Албанском батаљону“ било 25%,⁷² долазимо до цифре да је Албанаца било око 900. Дакле, могуће по 300 из Косовскомитровачког, Подујевског и Лапског среза.

Албански регрути су послати у Земун где су униформисани, а затим на кратко у град Вилдфлексен у Баварској. Онда је отпочела, по многим, жестока војна припрема и идеолошко „резбање“ у јужној Француској. Међутим, после побуне која је избила међу регрутима септембра 1943, дивизија се реконструише и сели у базу Нојхамер, у Шлезиви. Тамо ће се обучавати све до повратка у Југославију првих месеци 1944. године.

После метежа у Француској почело је и груписање Албанаца и муслимана из Косовскомитровачког округа у посебну јединицу, тј. у „Албански батаљон“. Одвајање је извршено на етничко-језичкој основи, приликом чега су новопазарски муслимани из политичких разлога повучени заједно са Албанцима, иако се нису осећали тако и говорили и писали српским језиком и писмом. Поред њих у јединици су остали и Немци, који су попуњавали готово сва командна места. Када је дивизија пребачена у базу Нојхамер, једино је „Албански батаљон“ одвојен у оближње место Странс.⁷³

Командант батаљона био је СС-хауптштурмфирер Валтер Борман (Walter Borman), „ветеран нацистичког покрета“ и Првог светског рата. Крајем обуке јануара 1944, сада као I/28. пука 13. СС дивизије „Ханџар“, „Албански батаљон“ је имао 1485 бораца – 18 официра, 127 подофицира и 1340 војника, распоређених у пет чета.⁷⁴

У међувремену, Вафен СС је наставио рад, на за њега, плодносном тлу Косовскомитровачког округа. Припремајући се за капитулацију Италије, на тражење начелника Косовскомитровачког округа, Немци су одобрили расподелу 4000 пушака за локалне Албанце.⁷⁵ Почетком октобра 1943. Главна канцеларија СС писала је стога да се на подручју Косовскомитровачког округа могу добити „беспрекорне јединице“ Вафен СС, са око 12.000 до 15.000 Албанаца и муслимана.⁷⁶

Спровођење ових планова у дело поверено је Привременом заповедништву СС за Југоисток које је водио СС-оберштурмбанфирер Ернст Леч (Ernst Letsch). Он се октобра 1943. по овом питању у Бечу састао са СС-хауптштурмфирером Херманом (Hermann). Заједно су дошли до за-

⁷² ИАРНП, фонд 76, ОСНП, инв. бр. 31, К 59/1953, док. Саслушање Омера Хоћанина, 14. 7. 1953, 1.

⁷³ Zvonimir Bernwald, *Povijest divizije „Handžar“. Sjećanja i zapisi prevodioca u divizijskom štabu*, (Gračanica: MONOS, 2018), 181–182; G. Lepre, *op. cit.*, 109.

⁷⁴ Д. Фролов, *н. г.*, 61–62, 64–65.

⁷⁵ BArch, RW 40/44, Krigsttagebuch, Komandierender General und Befehlshaber in Serbien, August 1943, 10.

⁷⁶ Ibid, NS 19/1660, Anl. 5.

кључка да је на простору Косовске Митровице и Новог Пазара, али и других делова Старе Рашке, било између 6000–8000 муслимана и Албанаца, наоружаних заплењеним италијанским оружјем, без униформе и распоређених на фронтовима против гериле у формацијама сеоских милиција. Од овог људства око трећине је било из Косовскомитровачког округа.

Леч је стога питао надређене да ли Вафен СС може да прихвати ово људство, униформише га и опскрби са људством и оружјем. Предложио је стварање два одреда – „СС добровољачког одреда Санџак“ и „СС добровољачког одреда Косово“, који би касније били обједињени у „Албанску СС добровољачку легију“. Плате, храну и социјалну помоћ требало је да обезбеди логистички штаб СС за Србију. Стаж легионара би се имао рачунати од 25. септембра 1943, што је и датум настанка СС легије. Леч је сматрао да, ако се озбиљно приступи задатку, Вафен СС може рачунати на више од 10.000 нових војника. На сва његова потраживања, Главна канцеларија СС је позитивно одговорила 11. октобра, упутивши га на сарадњу са штабом ВССПВ у Србији генерала Мајснера.⁷⁷

Поред њега, процесом стварања СС легије требало је да се позабава и централа Полиције поретка у Берлину, односно 5. СС корпус.⁷⁸ Радом на терену са муслиманима и Албанцима из Старе Рашке и Косовскомитровичког округа⁷⁹ имао је да се бави „представник Вафен СС“ и „делегат 5. СС брдског корпуса“, поменути СС-стандартенфирер Фон Кремплер. У деловима Косова и Метохије који су припали Албанији, овај посао је требало да иде преко представника МИП-а капетана Лангеа (Lange). Он је имао да делује у складу са „посебним упутствима“ Хајнриха Химлера или ВК Вермахта. Тактички, Кремплер и Ланге били су потчињени команди 21. брдског корпуса која је албанске легионаре намеравала да користи за „борбу против банди и обезбеђивање путева и снабдевања“.⁸⁰

У сваком случају, Кремплер се посветио изградњи „Албанско-муслиманске СС добровољачке легије“. Званично, регрутација је почела

⁷⁷ BArch, NS 19/1660, dok. 2, 1–3; NARA, T-175, r. 126, sn. 194–195; Ibid, T-313, r. 488, sn. 000464; F. Zaugg, *Albanische Muslime in der Waffen SS...*, 183.

⁷⁸ Bericht „Albanisch-muselmanische SS-Freivilligen-Legion“, 25. 9. 1943 – 8. 5. 1944, 1–2. Документ добијен од колеге Дмитрија Фролова, на чему му се искрено захваљујемо.

⁷⁹ Што се тиче формацијског изгледа ових трупа требало се радити на стварању мањих дисциплинованих и добро наоружаних јединица. За почетак, требало је створити три батаљона и распоредити их у Приштини, Кукуш и Елбасану, те их ставити под команду немачког генерала за Албанију. У сваки батаљон је ради обуке по немачком принципу требало распоредити по једног официра и пет подофицира, сви Немци. Оружје је давала 2. армија, а униформе су биле италијанске само са траком на рукавима у бојама албанске заставе. Исхрана и медицинска нега требало је да буду исте као код других војника Вермахта. (BArch, RW 40/81, Anl. 9, 1–2).

⁸⁰ NARA, T-313, r. 488, sn. 000464, 000466–467.

10. октобра 1943, De Facto од стране Привременог заповедништва СС за Југоисток.⁸¹ Свог заменика, СС-унтерштурмфирера Масонга (Masong), Кремплер је током октобра послао у Косовскомитровачки округ да прибави регрутационе спискове. Са представницима Полиције поретка у Србији постигао је договор да регрути од 18 до 28 година иду у СС легију, а остали у њихове одреде. Масонг је успео да организује јединицу од 300–550 легионара у Новом Пазару и још њих 1800 у Косовској Митровици, Вучитрну и Подујеву. Целокупна муслиманско-албанска сила била је подељена на три групе: „Север“ (седиште у Сјеници), „Центар“ (седиште у Новом Пазару) и „Југ“ (седиште у Косовској Митровици, Подујеву или Вучитрну). Израђени су печати и штамбиљи, створена нека врста штаба и почело се са вођењем документације. На њој се Кремплер потписивао као командант СС легије.⁸² Јединица је у почетку, у наслову имала и одредницу „Косово“, али додатак није заживео јер ће њено језгро чинити само старорашки муслимани.⁸³

Но, планови СС везани за Албанце се убрзо мењају. Генерал Мајснер је одлучио да људство група „Центар“ и „Југ“ пребаци у снаге Полиције поретка. Замислио је формирање два батаљона, па је стога покупио све добровољце са овог простора. Кремплер је оштро протествовао због узимања већ, по њему, устројених трупа у Новом Пазару, Косовској Митровици, Подујеву и Вучитрну.⁸⁴ Органи Полиције поретка не само да су наставили са истом праксом, већ су у децембру 1943. затражили и повлачење већ одабраних муслиманских легионара из групе „Север“ (која је на крају изнедрила СС легију).⁸⁵ То је на неки начин окончало ангажман Албанаца из Косовскомитровачког округа у овом пројекту, мада је Химлер у мају 1944. тражио да СС легија поставе „главни извор људства“ за попуну дивизије „Скендербег“.⁸⁶

Идеја за формирање ове јединице јавила се одмах после капитулације Италије, када су богати регрутациони резервоари за СС широм Косова и Метохије, коначно постали доступни. Њихове планове је тада покварио Херман Нојбахер (Hermann Neubacher). Наводно, да се не би угрозио крхки ауторитет младе албанске државе.⁸⁷ Уместо тога специјални изасланик МИП-а за Балкан је предложио да се на Косово и Метохију врате регрути послати у дивизију „Ханџар“. Дакле, припадници „Албанског батаљона“.⁸⁸

⁸¹ Bericht „Albanisch-muselmanische SS-Freiwilligen-Legion“, 25. 9. 1943 – 8. 5. 1944, 2.

⁸² NARA, T-313, r. 484, sn. 000272, 000274–275, 000296, 000299.

⁸³ Ibid, r. 483, sn. 001179.

⁸⁴ Ibid, T-313, r. 484, sn. 000272, 000912.

⁸⁵ Ibid, r. 488, sn. 000173.

⁸⁶ Д. Фролов, *н. г.*, 114.

⁸⁷ NARA, T-313, r. 485, sn. 000115.

⁸⁸ Herman Nojbaher, *Specijalni zadatak Balkan*, (Beograd: Službeni list, 2004), 120; M. Verhas, B. Mikulčić, *н. д.*, 39.

Врх СС је своје планове остварио у пролеће 1944. године. Дана 17. априла донета је одлука о формирању нове јединице Вафен СС, будуће „21. дивизије СС трупа Скендербег (1. албанске)“. Јак импулс су са лица места давали ВССПВ Албаније Јозеф Фитцхум (Jesef Fitzthum) и Џафер Дева. За разлику од „Ханџара“, дивизија „Скендербег“ није имала панисламистички већ етнички карактер, с обзиром на раздор који је религија вековима чинила међу Албанцима. Није било предвиђено ни слање људства на обуку или у акције ван матичног терена. Главни задатак је требало да јој буде борба против комунизма, коју су косовски Албанци доживљавали као сукоб са „панславизмом“ (читај Србима, Македонцима и Бугарима). Изградња још једне СС дивизије састављене од грађана бивше Краљевине Југославије поверена је СС-оберштурмбанфиреру Аугусту Шмитхуберу (August Schmidhuber). Наводно, „даровитом организатору и познаваоцу менталитета балканских народа“.⁸⁹

У прикупљање регрута били су укључени влада у Тирани и ЦК Друге призренске лиге. Крајем маја 1944. албанско министарство одбране је расформирало четири батаљона војске у Елбасану, Тетову и Кичеву, а све подофицире и војнике који нису желели да ступе у дивизију „Скендербег“ отпустило.⁹⁰ Централни комитет Лиге је још 30. марта одржао посебну седницу на којој су њени чланови размотрили пројекат. Албанску владу су обавестили да имају неколико замерки, између осталих и нерегрутовање Албанаца на простору Косовскомитровачког округа.⁹¹ Жалбе су проистицале из обећања које је генерал Шмитхубер дао Пејанију у једном разговору, у суштини, да ће будућа СС јединица оперисати по целом Косову, Метохији, Старој Рашкој и другим „албанским територијама“ које су остале изван предратних граница Албаније.⁹²

На интервенцију Нојбахера МИП је онемогућио распоређивање будуће СС дивизије на територији окупиране Србије, тачније у Косовскомитровичком округу. Чак је било предлога да се цела дивизија „Скендербег“ из политичких разлога конституише у поменутом округу. Војне власти и МИП су ово одбацили и успели да издејствују да се регрутација људства ограничи, грубо гледано, на троугао Пећ–Призрен–Приштина.⁹³ На крају је, међутим, изван број Албанаца из Косовскомитровичког округа, али и старе Албаније, завршио у редовима „Скендербега“.⁹⁴

⁸⁹ Marenglen Kasmi, *Pushtimi gjerman i Shqipërisë 1943–1944*, (Tirana: Filara, 2013), 112–113, 127; Д. Фролов, *н. г.*, 103–104; G. Dojzings, *н. д.*, 39.

⁹⁰ AQSh, fondi 160, v. 1944, dos. 32, dok. 31; Ibid, dok. 40.

⁹¹ Ibid, dok. 1; Ibid, dok. 7–8; Ibid, f. 147, I, dos. 165, dok. 13; Ibid, dok. 14–17.

⁹² *Historia e Shqiptarëve gjatë shekullit XX...*, 507.

⁹³ NARA, T-501, r. 256, sn. 000607; BArch, RW 40/87, Anl. 117, 1; ДАС, БИА, II, 35. 34, ф. 6, 142, 144; H. Nojbaher, *н. д.*, 120.

⁹⁴ M. Kasmi, *op. cit.*, 116.

Штабови за регрутацију појавили су се тако у: Призрену, Драгашу, Баковици, Ораховцу, Сувој Реци, Приштини, Гњилану, Урошевцу, Пећи, Истоку, Србици, Плаву, Рожају и Тутину. Ту је требало покупити младе старости 20–27 година, мада је горња граница ускоро померена на 30 година. Команди дивизије уступљени су затим спискови албанских мушкараца који су одговарали регрутационом профилу.⁹⁵

Показало се ипак да је СС пренаглио са очекивањима. На подручју предратне Албаније владала је незаинтересованост, а ни новачење косовских Албанаца није дало очекиване резултате.⁹⁶ Прве инциденте током мобилизације бележимо већ у мају.⁹⁷ Шмитхубер је, између осталог, узроке неуспеха пронашао у држању локалних племена, албанских префеката и потпрефеката, беговске елите, али и саме Лиге. Пејанија је такође описао као „политичког преваранта без премца“. Јер, он је у обраћању Хитлеру крајем марта 1944. писао о невероватних 150.000 људи за албанску војску, али и дивизију „Скендербег“. Сам Пејани се после рата хвалио „практичном саботажом“, а своје учешће у изградњи дивизије правдао, наводно, отпором пројекту федерације Србије, Старе Рашке и Црне Горе.⁹⁸ Допринос кварењу мобилизације дали су и српски комунисти, савезничка пропаганда, али и сам СС, својом ригидношћу.⁹⁹ Још почетком априла албанске власти су претиле казнама „државним непријатељима“ који су саботирали изградњу СС дивизије на Косову и Метохији.¹⁰⁰

Због свега тога, од предвиђеног броја који је износио 21.821, до септембра 1944. кроз регрутационе центре дивизије прошло је 11.398 регрута, међу којима је њих 9275 било и здравствено способно. На крају, у борбене редове је послат 6491 Албанац и муслиман.¹⁰¹

Да би се повећала моћ дивизије, поново се посегнуло за ратним заробљеницима. Ослобођено их је око 4000, док је на Косово стигло њих 3500.¹⁰² Још једна опција било је проширење мобилизацијског простора на Стару Рашку, далеко ван предвиђене зоне. Химлер је лично тражио

⁹⁵ AQSh, fondi 160, v. 1944, dos. 32, dok. 2; Ibid, dok. 4; Ibid, dok. 17.

⁹⁶ Марта 1944. СС је послао позив припадницима албанске жандармерије да ступе у дивизију „Скендербег“. Одговори су били негативни. У елбасанском жандармеријском округу је позив послат два пута, без резултата. Сви регрути прикупљени мобилизацијом у Тетовској префектури стигли су, даље, само до Поградеца. Одатле су се вратили кућама где су их Немци разоружали. (AQSh, fondi 154, v. 1944, dos. 66, dok. 1–3; Zeqirja Rexhepi, “Tetova dhe rrethi i saj gjatë Luftës së Dytë Botërore”, Në: *Sqiptarët gjatë luftës së dytë botërore...*, 289).

⁹⁷ AQSh, f. 160, v. 1944, dos. 32, dok. 26.

⁹⁸ Ibid, f. 668, dos. 3, dok. 10–11; *Historia e Shqiptarëve gjatë shekullit XX...*, 506; M. Kasmi, *op. cit.*, 116; S. K. Basha, *op. cit.*, 177; L. Nasi, *op. cit.*, 25.

⁹⁹ AQSh, fondi 147, I, dos. 170, dok. 1.

¹⁰⁰ Ibid, fondi 160, v. 1944, dos. 32, dok. 10.

¹⁰¹ *Historia e Shqiptarëve gjatë shekullit XX...*, 507; M. Kasmi, *op. cit.*, 115.

¹⁰² Д. Фролов, *н. г.*, 112; BArch, RW 40/88, Anl. 10, 2.

да се на основу добровољачког принципа шаљу локални муслимани у дивизију „Скендербег“.¹⁰³ На Косову је притом било још увек доста муслиманских избеглица из Старе Рашке, само у Пећи око 1500, па су се и међу њима могли наћи потенцијални „СС-овци“.¹⁰⁴

Главну снагу дивизије „Скендербег“ чинили су међутим, ветерани „Албанског батаљона“ дивизије „Ханџар“. После неколико захтева које је Нојбахер упутио Главној канцеларија СС, у првим месецима 1944. коначно је дозвољено његово пребацивање из једне у другу јединицу. Током друге половине априла и прве половине маја батаљон је пребачен на Косово.¹⁰⁵ Унутар „Скендербега“ бивши „Албански батаљон“ постао је III/2. пука (касније 51. пука), мада је људство као већ испробано у борбама било распоређивано и по другим јединицама. Команда му је стационирана у Приштину. Неки од гарнизона у којима су борци служили налазили су се у Пећи, Призрену, Приштини, Ђаковици и Тетову.¹⁰⁶ Бивши „ханџаровци“ су као најквалитетнији борци доста коришћени у борбама, па су и пуно страдали. Ни они, међутим, нису спасили дивизију од колапса у јесен 1944. године.

Првобитно је било доста дезертирања током обуке, али и борби са партизанима у лето 1944. године. Затим је крајем августа избила побуна унутар делова 1. пука у Тетову, приликом које је дивизију напустило око 1000 Албанаца са све оружјем. Узвикивали су антинемачке пароле, иако су наводно, били третирани боље него ли било где другде у дивизији.¹⁰⁷ Како је постало извесно да Немачка губи рат, бекства су се интензивирала. Број дезертера се до 1. октобра попео на 3425, остављајући у дивизији мање од 4000 Албанаца и муслимана. Због тога је јединица током истог месеца преформирана у пуковску борбену групу састављену од Немаца. Убрзо је и потчињена дивизији „Принц Еуген“.¹⁰⁸

„Албански батаљон“ је доживео још тежу судбину. После великих губитака у лето 1944, подељен је на две „самосталне борбене групе – ‘М’ (Митровица) и ‘Н’ (Нови Пазар)“. Оне су обе имале по 60-ак бораца и биле распоређене на простору Подујева, односно Тутина. Једно од последњих наређења генерала Шмитхубера из октобра 1944. упућено је управо СС групама „М“ и „Н“. Остале су у немачкој служби до касне јесени 1944, када су се распале.¹⁰⁹

¹⁰³ BArch, R 19/322, dok. 194, 1; Bericht „Albanisch-muselmanische SS-Freivilligen-Legion“, 25. 9. 1943 – 8. 5. 1944, 3.

¹⁰⁴ *Освиш*, 27. 2. 1944, 4.

¹⁰⁵ NARA, T-313, r. 81, sn. 2601482–83; Ž. Avramovski, *n. d.*, 158–159.

¹⁰⁶ Д. Фролов, *н. г.*, 129.

¹⁰⁷ М. Kasmī, *op. cit.*, 121–122.

¹⁰⁸ Д. Фролов, *н. г.*, 189, 191, 195; М. Касми, *ош. цииш.*, 117, 120, 122, 126.

¹⁰⁹ Д. Фролов, *н. г.*, 191, 194–195; ИАРНП, фонд 284, Збирка хроника, реферат Мија Радовића, *Хроника Новој Пазара у НОБ-и*, III, 490; М. Kasmī, *op. cit.*, 123.

Код косовских Албанаца притом запажамо извесни континуитет када је у питању пракса напуштања „брда који тоне“. Наиме, када је нешто раније постало јасно да ће Италија капитулирати, они су масовно напуштали и њене оружане снаге.¹¹⁰ Истине ради, требало би поменути да је део људства 21. СС дивизије „Скендербег“ касније учествовао у албанској побуни на Косову крајем 1944. године.¹¹¹

Закључак

Политичка и војна интеракција Албанаца и СС нису биле равна линија, већ су осцилирале током времена. Грубо гледано, она се може поделити у неколико фаза. Од пролећа 1941. до првих месеци 1943. везе нису биле интензивне, што их ипак не чини занемарљивим. Друга фаза се поклапа са периодом март–септембар 1943, када се две стране на иницијативу врхушке СС приближавају и закључују прве договоре о сарадњи. Трећа, најплодоноснија фаза, уследиће после капитулације Италије.

Ангажовање Албанаца се одвијало на два колосека. Унутар граница окупираних Србије, тј. широм Косовскомитровачког округа, односно на простору, од Италијана и касније Немаца, окупираних остатака Косова и Метохије. Због тога део локалних Албанаца облачи униформу Вафен СС пре, а део после капитулације Италије. Структуре СС притом успостављају потпуну контролу над оба канала војне експлоатације Албанаца. Сечена искуства у раду са косовским Албанцима, али и старорашким и босанским муслиманима, Вафен СС је касније примењивао у другим деловима Балкана и Европе.

На крају, може се рећи да је балканска кампања СС, ма колико његов врх био незадовољан резултатима, ипак имала доста успеха. Више десетина хиљада Албанаца и муслимана ступило је у Вафен СС, пролазећи захтеван егзерцир и идеолошку припрему. Косовски Албанци крстаре окупацијом и грађанским ратом разореним тлом Краљевине Југославије, од Срема и Семберије, преко Косовске Митровице Приштине и Ђаковице, до Тетова, Гостивара, Берана, Андријевице и Тутина. Притом ће формирање 21. СС дивизије „Скендербег“ на трусном подручју

¹¹⁰ Током периода октобар 1942 – март 1943. дезертирало је 688 Албанаца, војника и официра, из војске, карабињерије, фашистичке милиције и финансијске страже. Затим је крајем јула 1943. само из италијанске војске дезертирао: 591 албански официр, подофицир и војник. У првим данима августа војску је без дозволе напустило још 780 Албанаца. Њихови пукови при италијанској армији се стога убрзо распадају, иако су Албанци у њима имали бољи третман него ли код Немаца у дивизији „Скендербег“. Али међу дезертерима имамо: три потпуковника, два мајора, 15 капетана, 15 (пот)поручника, итд. (AUSSME, N-6/1196, 9. Armata, Allegato numero 16, 3–4; Ibid, N-7/1313, 9. Armata, All. 6, 1–2, 5–9; Ibid, All. 39, 1).

¹¹¹ Љубодраг Димић, *Срби и Југославија. Изјубљени век (догађаји, њојаве, процеси)*, (Вишеград: Андрићев институт, 2024), 306.

Косова и Метохије имати далекосежне импликације које ће се осећати и после ослобођења земље, све до краја 20. века.

Резиме

Ангажман косовских Албанаца при Вафен СС је као тема у домаћој научној јавности до сада само делимично дотицан. Разлог томе су проблеми истраживачке и практичне природе. Иначе, он се одвијао у неколико фаза и на два колосека. Најплоднији период био је онај после капитулације Италије, а најексплоатисанији простор Косовскомитровички округ. Иако су се очекивања водећих људи СС изјаловила, на хиљаде косовских Албанаца крстари Европом и Југославијом у униформама Вафен СС остајући на страни Немаца све до завршних фаза рата. Стога ова војно-политичка билатерала заузима посебно место како у прошлости Србије и Косова и Метохије, тако и у историји Албанаца као народа у целини.

Sources and Literature

Arkivi Qendror i Shtetit: Fondi 147, Këshilli i Lartë i Shtetit; Fondi 149, Kryeministria pas 7. Prill 1939; Fond 152, Ministria e Punëve të Brendshme; Fondi 154, Komanda e Përgjithshme e Gjindarmërisë; Fondi 160, Komanda Ushtarake; Fond 668, Bedri Pejani.

Archivio Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito: Fondo, Divisione „Puglia“; Fondo, Comando Settore „Z“; Fondo, 9. Armata.

Bundesarchiv: Fond NS 19, Persönlicher Stab Reichsführer-SS; Fond R 19, Hauptamt Ordnungspolizei; Fond RW 40, Fehlshaber Serbien/Der Kommandierende General und Befehlshaber in Serbien/Militärbefehlshaber Südost.

Vojni arhiv: Fond Nedićeva arhiva; Fond, Mikrofilmovi; Fond, Nemačka arhiva. Državni arhiv Srbije: Fond, Bezbednosno informativna agencija; Fond G-2, Komesarijat za izbeglice i preseljenike.

Istorijski arhiv „Ras“ Novi Pazar: Fond 76, Okružni sud Novi Pazar; Fond 284, Zbirka hronika.

National Archive and Record Administration: Fond T-175, German Reich Leader of the SS and Chief of the German Police; Fond T-313, German Panzer Armies; Fond T-501, German Rear areas, Occupaied territories.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts: Fond, Deutsche Gesandtschaft Zagreb; Fond, Mikrofilme.

Zbornici NOR-a, tom XIII, knjiga 3. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1976.

Bernwald, Zvonimir. *Povijest divizije „Handžar“. Sjećanja i zapisi prevodioca u divizijskom štabu*. Gračanica: MONOS, 2018.

- Nojbaher, Herman. *Specijalni zadatak Balkan*. Beograd: Službeni list, 2004.
- Avramovski, Živko. „Treći Rajh i ‘Velika Albanija’ posle kapitulacije Italije (1943–1944)“, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 9/1976, 93–213.
- Bartl, Peter. *Albanci od Srednjeg veka do danas*. Beograd: Clio, 2001. (Cyrillic)
- Basha Keçmezi, Sabile. „Karakterističnosti i programi të Lidhjes së dytë e Prizrenit, 1943“. në: *Sqiptarët gjatë luftës së dytë botërore. Përmbledhje studimesh*, red. Marenglen Verli, 171–191. Prishtinë: Instituti i Historisë „Ali Hadri“, Instituti i Historisë, 2014.
- Bougarel, Gzavije. *Handžar divizija. Waffen-SS u Bosni 1943–1945*. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2021.
- Verli, Marenglen. „Antifashizmi, alternativa e perspektivës për kombin shqiptar“. në: *Sqiptarët gjatë luftës së dytë botërore. Përmbledhje studimesh*, red. Marenglen Verli, 81–95. Prishtinë: Instituti i Historisë „Ali Hadri“, Instituti i Historisë, 2014.
- Vickers, Miranda. *The Albanians. A modern history*. London: I.B. Tauris Publishers, 2001.
- Vickers, Miranda, Pettifer, James. *The Cham Issue: The Next Stage*. Tirana: Naime, 2014.
- Dimić, Ljubodrag. *Srbi i Jugoslavija. Izgubljeni vek (događaji, pojave, procesi)*. Višegrad: Andrićev institut, 2024. (Cyrillic)
- Dojzings, Ger. *Religija i identitet na Kosovu*. Beograd: Čigoja štampa, 2005.
- Živković, Milutin. *Stara Raška pod italijanskom okupacijom 1941–1943*. tom 2. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Catena Mundi, 2020. (Cyrillic)
- Živković, Milutin. „Striking force of the collaboration. Albanian-muslim SS volunteer legion and Self-defence regiment Sandžak (1943–1945)“, *Istorija 20. veka* 2/2025, 343–362.
- Zaugg, A. Franziska. *Albanische Muslime in der Waffen SS. Von ‘Grosalbanien’ zur Division ‘Skenderbeg’*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2016.
- Zaugg, A. Franziska. *Rekrutierungen für die Waffen-SS in Südosteuropa. Ideen, Ideale und Realitäten einer Vielvölkerarmee*. Berlin: Walter de Gruyter, 2021.
- Rexhepi, Zeqirja. „Tetova dhe rrethi i saj gjatë Luftës së Dytë Botërore“. në: *Sqiptarët gjatë luftës së dytë botërore. Përmbledhje studimesh*, red. Marenglen Verli, 281–297. Prishtinë: Instituti i Historisë „Ali Hadri“, Instituti i Historisë, 2014.
- Kasmi, Marenglen. *Pushtimi gjerman i Shqipërisë 1943–1944*. Tirana: Filara, 2013.
- Klejer, Natali. *O poreklu albanskog nacionalizma. Rađanje većinski muslimanske nacije u Evropi*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2022.
- Lebl, Ženi. *Jerusalimski muftija*. Beograd: NOVA d.o.o., 1993.
- Lepre, Geogre. *Himmler’s Bosnian division. The Waffen SS Handschar division 1943–1945*. Atglen: Schiffer military history, 1997.

- Littlejohn, David. *Foreign Legions of the Third Reich*. Vol. 3. San Jose: R. James Bender Publishing, 1985.
- Mattar, Philip. *The Mufti of Jerusalem. Al-Hajj Amim al-Husayni and the Palestinian National Movement*. New York: Columbia University Press, 1988.
- Mikeleta, Luka. *Shqipëria e Madhe. Kosova, Italia dhe shpërbërja e Jugosllavisë 1939–1941*. Tiranë: Reklama, 2021.
- Miladinović, Jovo. *Heroes, Traitors, and Survivors in the Borderlands of Empires Military Mobilizations and Local Communities in the Sandžak (1900s–1920s)*. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grade, Humboldt-Universität, 2021.
- Motadel, David. *Islam and Nazi Germany's War*. Cambridge: Harward University Press, 2014.
- Patai, Raphael. *The Kingdom of Jordan*. Princeton: Princeton University Press, 1958.
- Petke, Stefan. „Militärische Vergemeinschaftungsversuche muslimanischer Soldaten in der Waffen-SS. Die Beispiele der Division ‘Handschar’ und des ‘Osttürkischen Waffenverbands der SS’ “. *Die Waffen-SS. Neue Forschungen, Krieg in der Geschichte* 74/2014, 248–269.
- Rexhepi, Fehmi. „Lufta e shqiptarëve për vetëvendosje e bashkim kombëtar gjatë Luftës së Dytë Botërore“. në: *Sqiptarët gjatë luftës së dytë botërore. Përmbledhje studimesh*, red. Marenglen Verli, 135–151. Prishtinë: Instituti i Historisë „Ali Hadri“, Instituti i Historisë, 2014.
- Syla, Sabit. „Qëndrimi i forcave politike dhe ushtarake të Shqipërisën ndaj Kosovës gjatë Luftës së Dytë e Botërore“. në: *Sqiptarët gjatë luftës së dytë botërore. Përmbledhje studimesh*, red. Marenglen Verli, 111–135. Prishtinë: Instituti i Historisë „Ali Hadri“, Instituti i Historisë, 2014.
- Tomes Hunter, Jason. *King Zog of Albania. Europe's self-made muslim king*. New York: New York University press, 2003.
- The Waffen-SS. A European History*. ed: Jochen Bohler, Robert Gerwart. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Fischer, J. Bernd, Schmitt, J. Oliver. *A concise history of Albania*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
- Frolov, Dmitri. *Pod barjakom Skenderbega. Albanski dobrovoljci na službi u SS trupama (1943–1944)*. Beograd: Čigoja, 2020. (Cyrillic)
- Historia e Shqiptarëve gjatë shekullit XX, (1939–1944)*. vell. IV, Tiranë: Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë, 2021.
- Hoti, Izber. „Rigjallërimi i Komitetit Mbrojtja Kombëtare e Kosovës në prag të Luftës së dytë Botërore“. Red. Marenglen Verli, 177–192. Tiranë: Instituti i Historisë, Instituti i Historisë „Ali Hadri“, 2004.
- Šaljić, Jovana. „Muslimani novih oblasti Srbije u srpskoj vojsci tokom Prvog svetskog rata“, u: *Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918*, ur. Dragoljub Živojinović, 349–362. Beograd: SANU, 2015. (Cyrillic)

Summary

Milutin Živković

KOSOVO ALBANIANS AND THE WAFFEN SS (1941–1945). IDEAS, PLANS, PRACTICE

Abstract: The paper analyzes the interaction between SS structures and Albanians from Kosovo and Metohija during the occupation of Serbia in World War II. The emphasis is placed on the ideological, political and military background of this bilateral, mutual expectations and its ultimate results. The article is based on documentation kept in several archives in Belgrade, Novi Pazar, Berlin, Rome and Tirana, as well as on selected, mostly foreign, literature.

Keywords: Albanians, Germans, SS, Kosovo and Metohija, "Handzar", "Skenderbeg", Third Reich, Himmler, recruitment

The involvement of Kosovo Albanians in the Waffen SS has so far only been partially addressed as a topic in the domestic scientific community. The reason for this is problems of a research and practical nature. It took place in several phases and on two tracks. The most fruitful period was the one after the capitulation of Italy, and the most exploited area was the Kosovska Mitrovica district. Although the expectations of the leading SS men were dashed, thousands of Kosovo Albanians cruised through Europe and Yugoslavia in Waffen SS uniforms, remaining on the side of the Germans until the final stages of the war. Therefore, this military-political bilateral occupies a special place both in the past of Kosovo and Metohija, and in the history of Albanians as a people as a whole.